

Hogyan váltak be a könyvtári társulások?

Szép irodalma van már a központosított könyvtári könyvellátásnak. Ez derül ki *Tuba László: Jó-e, s hogyan jó a központi ellátás?* című írása végén közölt irodalomjegyzékből is. (Könyvtáros, 1978. 9. sz.) Ha azonban elemezzük ezeket a cikkeket, azt tapasztaljuk, hogy többségük egymástól eltérő, még megvalósítatlan elképzelésekről szól; aggályokat fogalmaz meg, elvi kérdésekről vitatkozik. Kivétel talán csak *Simon Zoltán* beszámolója a Hajdú-Bihar megyei próbálkozásokról. (Könyvtáros, 1978. 4. sz.) Pedig már bőven vannak gyakorlati példák is! Veszprém megyében 1978-tól kezdve működik — igaz csak kísérleti jelleggel — az új ellátási rendszer. Az ajkai járásban 37, a keszthelyiben 28, a veszprémiében 31, összesen tehát 96 könyvtár kapott könyveket és egyéb szolgáltatásokat a központi könyvtáraktól, vagy ahogy Veszprémben nevezzük, a *könyvtári társulásoktól*. Az első lépésben bevont intézmények száma — véleményem szerint — jelentékeny, hiszen 1977 végén 269 községi könyvtár működött Veszprém megyében. Annál is inkább tekintélyes a központosított ellátásba vont könyvtárak száma, mert közéjük számíthatjuk azoknak a községeknek a könyvtárait is, amelyek a közigazgatási összevonások következtében városi vagy városkörnyéki települések lettek, és ennek következtében az illetékes városi könyvtár — Pápa, Tapolca — gondoskodik központi ellátásukról.

Elérkezett az ideje, hogy számot adjunk egy év gondjairól, de talán mondhatjuk: eredményeiről is. Ez volt a cikk megírásának oka, célja pedig, hogy az oly sok helyen, oly sokszor emlegetett, de valójában nagyon kevesek által ismert „devecseri” vagy „veszprémi modell” gyakorlati bevezetésének tanulságait felmutathassam más megyék, járások számára.

Már előjáróban le kell azonban szögezni, hogy kísérletről van szó: végleges vagy csalhatatlan receptet adni nem tudunk, de nem is akarunk. Még egy, talán vitára is ingerlő megállapítást szükséges leírnom: A témáról szóló írások többsége, különösen a már említett Tuba-cikk megállapítja, hogy a kellő anyagi, tárgyi eszközök nélkül eleve reménytelen vállalkozás a központosítási kísérlet, ha tehát hiányzik a megfelelő könyvbeszerzési összeg, ha nincs szállító jármű, ha nincsenek szakképzett könyvtárosok stb., akkor nem lehet korszerű, a letéti rendszernél magasabb színvonalú könyvtári ellátást nyújtani. Ezzel a véleménnyel teljesen azonosulunk mi is. Hiba volna azonban azt várni, hogy a kisközségek könyvtári ellátásának minden tárgyi, személyi feltétele, valamilyen csoda folytán, egyik napról a másikra rendelkezésünkre álljon, és eszményi körülmények között kezdhesünk hozzá a megvalósításhoz. Gondoljunk csak könyvtárügyünk fejlődésének fontosabb állomásaira, a megvalósulás gondjaira.

Szervezés, szervezet

Az ellátási rendszer megvalósítása a Megyei Tanács V. B. 134/1977. számú határozata alapján kezdődött meg. A végrehajtó bizottság a Kulturális Minisztérium javaslatára megbízta a járási szerepű városi és nagyközségi könyvtárakat a járási szintű ellátás megszervezésével. A veszprémi járást, amely a korábbi zirci járást is magában foglalja, megosztotta a megyei könyvtár (ennek központi járási részlege) és a zirci nagyközségi könyvtár (volt járási könyvtár) között.

Megindult a szervezés. Egyik fő szempontunk az önkéntesség elve volt, és a jó példa vonzó hatására próbáltunk apellálni. Ezért — bevallottan taktikai okokból — *könyvtári társulások* alakultak. Kiderült azonban, hogy többen félreértették az elnevezést és alapszabályát: intézőbizottságot, elnököt s más hasonlókat kértek számomra rajtuk Devecserben ezért nem is használjuk a kifejezést. Pedig nyilván félreértésről van szó! A társulás szó egy ellátási rendszer elnevezésére szolgál, s annak önkéntességét kívánja hangsúlyozni. A társulás tulajdonképpen szerződés, amelyet a fenntartó tanácsok kötöttek a központi ellátás szervezésével megbízott, általában központi könyvtár néven emlegetett intézménnyel. A megyei könyvtár, a Könyvtár-tudományi és Módszertani Központ olyan szerződésmintát dolgozott ki és adott közre, amely röviden ismerteti a társulás célját, a társuláshoz való csatlakozás feltételeit, a központi könyvtár és a társulás tagjainak kötelezettségeit.

Ezek között neuralgikus pontnak látszott, s a szakmabeliek szerint is a legfőbb akadálnak minősült a *tulajdonjogról való lemondás*. Az aggály indokolatlan volt.

A helyi tanácsok az átgondolt előkészítő munka eredményeként felismerték a társuláshoz való csatlakozásból származó előnyöket, és továbbra is vállalták a zavartalan működéshez szükséges tárgyi, valamint személyi feltételek fedezetét. Nem volt azonban egységes a társuláshoz való csatlakozás módja: egyik helyen vb-határozat, másutt csupán vezetői intézkedés született. Arról döntöttek, hogy a belépő könyvtár a szerződés 2/a pontja értelmében jelenlegi könyvvállományát a társulás rendelkezésére bocsátja, azaz lemond tulajdonjogáról. A tanácsok ügyrendje szabta meg, kinek, milyen szinten kellett intézkednie. A szervezés során csak elenyészően kevés helyen volt ellenvetés, a megállapodást aláírták. Ezután az egyedi leltárt lezárták, és a központi könyvtárak az állományt jegyzőkönyvileg átvették, mégpedig, ha a könyvtáros személye nem változott és más körülmény sem indokolta, teljes körű állományellenőrzés nélkül. Az eredeti elképzelés szerint a központi könyvtárak csak teljesen „rendbetett” anyagot vettek volna át, ez azonban az áttérést rendkívül lelassította volna. Ezért a veszprémi járásban — menet közben — áttértek a darabszámos átvételre; Keszthelyen pedig eleve így csinálták. Devescer az eredeti elképzelés szerint végezte a munkát. Ennek az lett az eredménye, hogy bár a központi ellátási rendszer kezdeményezői voltak, lemaradtak a másik kettő mögött. Ez természetesen csak viszonylagos lemaradás. Mindenesetre célszerűbb a községi tanácstól az átadás pillanatában a könyvtárban található könyveket átvenni, az egyeztetést, a selejtezést pedig már a központi könyvtár hatáskörében végezni. Többéves, szinte kideríthetetlen végrehajtási ügyekkel pedig nem érdemes foglalkozni. (E kérdésben az álláspont még Veszprém megyében sem egységes, és bizonyára másutt is sokat vitatkoznak még róla.) Ugyancsak kényes a szerződés 2/b pontja, mely szerint a tanács „a könyvvállomány gyarapítására az illetékességi körébe tartozó lakosság lélekszáma alapján évente a mindenkori könyvtárak figyelembevételével meghatározott összeget a társulás rendelkezésére bocsát”. A vita alapja: mekkora legyen a „beszálló” összeg? Az elfogadott gyakorlat: legalább annyi, mint a belépés előtti könyvbeszerzési keret. (Abszolút szám, például a lakosonkénti 10 Ft, meghatározása nem célszerű, mert ez némelyik könyvtár esetében visszalépés, másoknál pedig elérhetetlen csúc.) A másik fontos kérdés a fizetés módja. Két megoldás lehetséges: az egyik szerint a községi tanács a költségvetésében szereplő könyvbeszerzési összeget befizeti a központi könyvtár számlájára; a másik szerint pedig az összeget a járási hivatal zárolja. Az első mellett az önkéntesség és a „gazdai mivolt” megtartása, az utóbbi mellett az egyszerűbb ügyintézés és a nagyobb biztonság szól. A végső döntés mindenképpen a tanácsok kezében van, hiszen ők mondják meg: befizetik-e a szerződésben meghatározott összeget, vagy hozzájárulnak a zároláshoz. Mindkét megoldásra van példa Veszprém megyében. Ha egy járás minden könyvtára egyszerre kíván csatlakozni a társuláshoz, az utóbbi, ha vannak kívülmaradók, az előbbi látszik célravezetőnek.

Az így befolyt összeget az indulásnál feltétlenül szükséges kiegészíteni. 1977-ben a veszprémi járás 130 000, a keszthelyi 100 000 forintnyi költségvetési támogatást kapott, a devesceri pedig korábban jutott jelentékeny anyagi segítséghez. A könyvtárosok tehát nyugodtan érvelhettek azzal, hogy a belépők pénzük dupláját kapják vissza könyvekben. Ez önmagában is nagy eredmény! Nem szabad azonban megelégedni a mechanikus, csupán adminisztratív ügyintézással. Az egyik érdekelt járási hivatal elnöke így fogalmazott: érezzék a községi tanácsok „megtiszteltetésnek” a társuláshoz való csatlakozás lehetőségét, és ez fejeződjék ki abban, hogy emelik a könyvbeszerzési keret összegét. Erre, ha nem is nagy számban, de volt példa!

Állomány, raktározás, beszerzés

Az átvett községi könyvtár adatai bekerültek a központi könyvtár csoportos leltárkönyvébe, majd a hálózati-módszertani könyvtárosok hozzákezdtek a rendbetételhez. Másik nem lebecsülendő eredmény: kiselejtezték a könyveknek mintegy 30 százalékát! Soha nem olvasott, elavult, poros műveket szedtek le a polcokról, de akadtak értékes, keresett, hiánycikknek számító könyvek is; felszínre kerültek a kézikönyvtár foghíjai, előjöttek a felesleges duplumok. Aki egy kicsit ismeri az egy-kétezer kötetes községi könyvtárak állapotát, tudja, milyen fontos esemény egy ilyen alapos rendcsinálás. Szakadt, piszkos gyermek- és ifjúsági könyvektől szabadult meg a könyvtár, a központi könyvtárba pedig csak a községi könyvtárban fölösleges, de másutt még használható művek kerültek. Első lépésként nem lehetett megvalósítani azt a különben helyes elképzelést, hogy a községi könyvtárban csak mintegy ezer kötetnyi, úgynevezett alapállomány maradjon, melynek összetételét részletesen kidolgozott szempontok határozzák meg. Az ok nagyon prózai: nem szabad a polcotat teljesen „lekopasztani”. Sajnos, az állománygyarapítás közismert nehézségei és akadályai miatt a legtöbb helyen csak nagy jóindulattal beszélhetünk gyűjteményről,

ebből aztán megfelelő alapállományt is nehéz kialakítani. Gyakorlatilag: ami használható és nem zavaró, maradt, a még másutt hasznosítható művek a központi könyvtár raktárába, a használhatatlanok pedig a hulladékgyűjtőbe kerültek.

Elérkeztünk a raktárkérdéshez, könyvtárugyünk mindig szorító gondjához. 1977-ben Veszprém megye a Közművelődési Alaptól tekintélyes összeget kapott a központosított ellátás céljára. Ebből azután Veszprémben átalakítással megfelelő nagyságú raktár létesült, amelyet sikerült Dexion-Salgó állványokkal berendezni. Keszthelyen a már meglévő folytatásaként újabb helyiséget csatoltak a városi könyvtár raktárához. A kisebb belső átalakítás azonban az 1977. év végéig nem készült el. Devecserben is csak ideiglenes megoldásként használták a volt posta épületét, és csak az idén várható megfelelő raktár kialakítása. Ebben a kérdésben érzem elsősorban indokoltnak az aggodást a feltételek hiánya miatt, hiszen a helyi fenntartók központi támogatás nélkül nem tudják a kellő összeget előteremteni. Ez azonban még nem minden. Pápán volt ugyan megfelelő raktár és gépkocsi, mégis csak most kezdődik a központi ellátás szervezése, mert itt a személyi feltételek hiányoztak. Márpedig le kell szögezni: ha egy városi könyvtárnak a helyi szolgálat ellátásában nehézségei vannak, csak az ezek megoldása után szabad a központosítás bevezetésével foglalkoznia. A raktári gondok ellenére is már 1977-ben megindult a központosított ellátásra szánt állomány gyarapítása. Mindjárt az induláskor tisztázni kellett: elkülönüljön-e a társulás állománya a központi könyvtáretől, vagy sem? A megyei könyvtár tekintetében nyilvánvaló volt az elkülönítés. A járási szerepű könyvtárak azonban úgy vélték, a központi ellátásnak egyik lényeges jellemzője a régi letéti rendszerrel szemben az, hogy az ellátási terület teljes állományára támaszkodik. Ezért a két állományt nem különítették el egymástól, vállalván ezzel a statisztikai adatszolgáltatásban várható nehézségeket is.

A központi támogatással kiegészített, zárolt vagy önként befizetett összeget a társulás lekötötte a Könyvértékesítő Vállalat könyvtárellátó főosztályánál. Mikor az új ellátási forma mellett kardoskodtunk, hatásos érvünk volt, hogy a Könyvtárellátó képtelen az egy-kétezer forintos összeggel rendelkező könyvtárak igényeit kielégíteni, még a megrendelt igen kevés könyvet sem szállítja. A rendelőljegyzékből való törlések aránya elérte, vagy meg is haladta a 20 százalékot. Ilyen körülmények között az állománygyarapítás teljesen esetlegessé válik, a helyzetet tehát feltétlenül változtatni kellett! Az új rendszer bevált — bár kezdetben, 1978 elejéig voltak zökkenők —, a Könyvtárellátó megkülönböztetett figyelmet tanúsított a kísérlet iránt. A rendeléseket idejében teljesítette, a törléseket a minimálisra csökkentette, s az önállóan már nem szerződő könyvtárak továbbra is kapják az *Új Könyvek* című állománygyarapítási tanácsadót. (Ez számukra nélkülözhetetlen tájékoztató, tájékoztatási segédeszköz lesz az ellátási rendszerben. A legtöbb helyen ugyanis nincs, vagy ha van is, használhatatlan a katalógus.) A Könyvtárellátó végül is több százezer forinttal rendelkező felekkel került üzleti-anyagi kapcsolatba, s megszabadult egy csomó adminisztratív — nyilvántartó, számlázó, csomagoló, postázó stb. — munkától.

Érdeemes az új állománygyarapítási gyakorlatról is beszélni. Mindegyik, már működő társulásnak továbbra is jól meg kell gondolnia, mit vesz meg. Ez a köztötség arra ösztönzi a könyvtárosokat, hogy nagyjából a régi letéti gyarapítás módszerét kövessék (régii munkatársakról van szó, akik már a tanácsai kezelésbe adás előtt gyakorló könyvtárosok voltak), azaz „beálljanak” bizonyos bűvös számokra, és a „kevésbé fontos — fontos — nagyon fontos” elv alapján például 5—10—15 példányt vásároljanak egy-egy műből. Ez azonban helytelen gyakorlat. A következőket kell alapul venni: vannak művek, amelyeket minden könyvtár számára meg kell venni (alapállomány), egy másik rész a cserealapot képezi. Ennek az állománycsoportnak a gyarapításakor különösen mérlegelniük kell a könyvtárosoknak, és a pénztárcához, a helyi sajátosságokhoz, olvasói igényekhez igazodva megállapítaniuk a példányszámot. Némelyik, szakmai igényeket kielégítő művet pedig a központi állomány számára kell beszerezniük. Ahol a helyi és a járási beszerzés együtt történik, kevesebb a gond.

Igen megnehezíti a gyarapítást végző könyvtárosok dolgát, hogy a piacra kerülő éves könyvtermés igen nagy hányada nem első kiadású mű. Sok esetben 5—6 kötetes művekről van szó. Aki a társulás számára meg akarja vásárolni például a *Műszaki Lexikon* második kötetét, csak akkor tud érdemben dönteni a példányszámáról, ha ismeri, hogy a hozzátartozó könyvtárak közül hányan rendelkeznek az első kötettel. Vagyis meg kell szerveznie a központi nyilvántartást is.

Az egész rendszer nagyon hamar megbukhat, ha az új forma a munkában részt vevő könyvtárosok számára nem egyéb, mint a cédulairás, másolás és rakogtatás soha meg nem szűnő unalmas, lélekölő munkája. Veszprém megyében is ebből adódtak a kezdeti nehézségek. Felvetődik tehát a kérdés, mit kell tenni a társulás álló-

mányáról? Elsősorban azt, hogy milyen művek vannak meg, és hány példányban. Minden, ami ezután következik, csak másodlagos lehet. A gyakorlat az első kérdés megválaszolásában igen tarka képet mutat: a központi állománynyilvántartás történetét sommás raktári lappal vagy a rendszer egészét egyetlen raktárnak felfogó raktári katalógussal vagy olyan központi betűrendes katalógus révén, amelyben a cédulák hátára felírják a leltári számot, és megjelölik, melyik könyvtár állományában található a mű stb. Azt is meghatározhatjuk, mire nincs szükség. Nem kell tudni például azt, hogy egy bizonyos mű melyik könyvtárban található meg. A különleges igények kielégítése — ami szintén a központi ellátás lényeges vonása — nem ezen a módon történik. A gyakorlatban azt kell tudni, mi van a központi könyvtár állományában. Gyarapodásának megismertetése a későbbiek során jegyzékek rendszeres megjelentetésével történhet.

Nem szabad energiát és többre hivatott szakmai tudást olyan feltáró apparátus létrehozására vesztegetni, amely a kommersz irodalom iránti igény kielégítésére hivatott! Vagyis nem az a cél, hogy ha egy olvasó Charrière Pillangóját keresi, és azt a helyi könyvtárban már régen ronggyá olvasták, a nyilvántartási rendszerből azonnal megtudjuk a lelőhelyét, és a járás túlsó végéről könyvtári futárszolgálattal meg-hozassuk számára. A példa szélsőséges, de talán érzékelteti: ilyen, könyvtáros-
verítékekkel létrehozott katalógusra vagy más nyilvántartásra nincs szükség.

Könyvtárosok, szállítás, cserék, olvasók

Nagy szükség van azonban a helyi könyvtárosnak és a központi könyvtár módszertani munkatársának összehangolt, céltudatos munkájára. Az előbbinek több ideje van állományának, olvasóinak megismerésére, az igények feltárására és közvetítésére, az utóbbi pedig csak akkor végezheti jól munkáját, ha a 10—12-nél nem több könyvtárat úgy ismeri, mint a tenyerét.

A kapcsolat azonban csak akkor lehet élő, ha a módszertani könyvtáros rendszeresen látogatja intézményeit. Ennek előfeltétele, hogy a cserék — a szerződésben rögzített gyakorisággal — rendszeresen megtörténjenek. A rendelkezésünkre álló legfrissebb adatok szerint Veszprém megyében 1978 októberéig az ajkai járásban 37, a keszthelyiben 151, a veszprémi társulásban pedig 30 alkalommal vittek új könyvet a községi könyvtáraknak. A meglehetősen eltérő számokból több körülmény is kiolvasható. Az egyik: Keszthelyen nem volt raktár, és ezért arra törekedtek, hogy az új anyag azonnal a községekbe kerüljön, emiatt nem rendezték előzőleg a kinti állományt sem. A veszprémi járásban csak bizonyos idő után tértek át erre a módszerre, de talán még inkább gátló körülmény volt, hogy nem rendeztek szállító járművel. Devescer pedig az „egy teljes rendezés — egy csere” gyakorlatát folytatta.

A községi könyvtárak azonban így is lényegesen többet kaptak, mint az előző egész évben. Az új könyvek száma az 1977., illetve az 1978. I—III. negyedévének összehasonlításában így fest: az ajkai járásban: 2814—4920; a keszthelyiben: 3483—5007, végül a veszprémi járásban 7707—12 909 kötet. A számok némileg megtévesztöek, hiszen a „gyarapodás” és a „csere” kifejezések nem teljesen ugyanazt jelentik. A törlések száma viszont elenyésző volt eddig a községi könyvtárakban. Mindenesetre tény, hogy kizárólag a rendszernek köszönhetően viszonylag rövid idő alatt 22 836 új (vagy legalábbis helyileg új) könyv került a társulások könyvtáraiba, szemben az előző évi 15 067-tel. Azt az ígéretet azonban, hogy egyért kettőt adnak, a könyvtári társulások még nem tudták beváltani.

Nem lehet, sajnos, ilyen pontos számokkal kifejezni, milyen minőségi változást eredményezett a központi ellátási rendszer a könyvtári munka tartalmában. Azt azonban el lehet mondani: megnövekedett a helyi érdeklődés a könyvtárak iránt. Ezt segítette elő az a több tízezres példányszámban készített röplap, amely az új ellátási forma bevezetéséről tudósítja a lakosságot, az olvasókat, és felhívja figyelmüket a könyvtár szolgáltatásaira, nagyobb választékára. Sok helyütt a rendezéssel együtt kicsinosították a helyiségeket is, mert a fenntartók belátták, hogy a fejlettebb szolgálat ellátására a régi bútorzat vagy esetleg a régi helyiség már nem alkalmas. Ezek azonban csak egyedi esetek. A valós eredmények nyilván csak a rendszer teljes és zavartalan működése esetén jelentkeznek. Mérésük pedig csak bizonyos idő után lehetséges.

Írásom természetesen nem tért ki minden kérdésre: például az iskolai és más hálózatoknak a rendszerbe történő bevonásával, ezzel a nagyon is rázós kérdéskörrel nem foglalkozott. Erről csak a második fázisban lehet majd beszélni.

Halász Béla